

Dr. Csonka Katalin

Az adaptív immunitás sejtes és humorális komponensei

Segédlet a BSc záróvizsgára való felkészüléshez

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Immunológia

Segédlet a BSc záróvizsgára való
felkészüléshez

Készítette: Dr. Csonka Katalin
SZTE, 2020

Az adaptív immunitás sejtes és humorális komponensei
(T- és B-sejtek jellemzése, TCR, BCR, immunoglobulinok
szerkezete és funkciója, MHC I és MHC II, antigén prezentálás, T-
sejtek érése, allergia)

Adaptív (szerzett) immunitás fogalma, jellemzői

A szerzett immunválasz az idegennek felismert anyagok, antigének ellen **sejtközvetített (celluláris)** és **humorális** mechanizmusokra osztható. A celluláris adaptív immunitás legfontosabb antigénspecifikus elemei a **T-limfociták**, a humorális immunválasz a **B-limfociták** aktiválásának eredményeképpen **ellenanyagok (antitestek)** termelődéséhez vezet.

- **Fajlagosság (specifikus):** az adaptív immunrendszer képes specifikusan felismerni és eliminálni egy adott antigént, az **effektor funkciók az adott antigén ellen irányulnak**
- **Diverzitás:** az **antigént fajlagosan felismerő molekulák** (antigénkötő receptorok, ellenanyagok, MHC-termékek) **rendkívül nagy számát jelenti**. A T- és B-sejtek antigén-felismerő receptorainak (TCR, BCR) sokfélesége szomatikus génátrendeződés, az MHC-molekulák diverzitása nagyfokú genetikai polimorfizmus eredménye.
- **Klónszelekció:** a fajlagos immunválasz kialakulásához szükséges, hogy az **„antigén által kiválasztott” T- és B-limfociták klónjai** (megfelelő antigén specifikus receptorral rendelkező sejtek) jelen legyenek. Ez a folyamat a pozitív klónszelekció, majd a klonális expanzió, ami nagyszámú, azonos antigén-felismerő receptort hordozó effektorsejt-képződéshez vezet. Így a T- és B-sejtek általi végrehajtó funkciók ellátására hosszabb idő kell, több nap ill. hét.
- **Memória:** a klónszelekció következtében az antigént fajlagosan felismerő receptorokkal rendelkező, hosszú életű **memóriasejtek** is **képződnek**. Így ugyanazon antigén ismételtén a szervezetbe jutva az **elsődleges (primer) immunválasz** kialakulásánál gyorsabban és nagyobb hatásokkal indukálja a **másodlagos (szekunder) választ**. Egy adott kórokozóval szemben kialakulhat a az egész életen át tartó immunitás is.
- **Adoptív:** a megfelelő sejtek, ellenanyagok **átvitele más szervezetbe** a recipiens szervezetben fajlagos védettséget eredményez

A T-sejtek és a TCR jellemzése

T-limfociták: csontvelői pluripotens előalakok limfoid progenitor sejtjéből képződnek. Fejlődésük a tímuszban történik, a timociták a tímuszban érnek immunkompetens T-sejtekké, a perifériás nyirokszervekbe már a **TCR-t** (T-sejt receptor) hordozó T-limfocitaként jutnak. Csak az APC-k által, az **MHC molekulákhoz kapcsolt** antigéneket ismerik fel.

Fő típusai:

- **T-segítő (CD4+):** alpopulációi: Th1, Th2, Th17
- **T-citotoxikus (CD8+) (CTL):** képesek direkt módon megtámadni és elpusztítani a vírussal fertőzött, vagy a megváltozott sejteket a szervezetben
- **T-regulátor (szuppresszor):** a saját struktúrák, antigének elleni immunválaszt szabályozzák, citokinek termelésével a többi immunsejt működését gátolják

T-sejt receptor (TCR): az immunglobulin fehérje család tagjai, **csak** az antigének MHC komplexeit, az **MHC által bemutatott epitópokat** ismerik fel. A TCR T-sejtek felszínén található, az antigén-felismerő láncokból és az ezekhez kapcsolódó CD3-komplexből áll.

T-sejt receptorok lehetnek: α - β TCR és γ - δ TCR (mucosalis védekezés)

α - β TCR:

- egy **α és egy β láncból álló heterodimer**. A láncok konstans (C) és variábilis (V) régiókból szerveződnek, variábilis régió: HVR-eket tartalmaz, antigén-kötésért/antigén specifitásért felel
- hidrofób aminosavakat tartalmazó **transzmembrán régió**
- egy **rövid citoplazmatikus farok-rész**: közvetlen jelátvitelre nem képes
- A TCR a **CD3 komplexhez** (γ -, δ - és 2ϵ -láncok együttesen) kapcsolódik. A CD3 komplex a a ζ láncon keresztül felelős a felismerést követő **jelátviteli** folyamatokért

A B-sejtek és a B-sejt receptor (BCR) jellemzése

B-limfociták: csontvelői pluripotens sejtek limfoid előalakjából származnak, fejlődésük a Bursa ekvivalens szövetekben (magzati máj, majd csontvelő) történik, a csontvelőből keringésen keresztül a másodlagos nyirokszervekbe vándorolnak, hivatásos antigénprezentáló sejtek (**APC**)

- **natív antigéneket ismernek fel** az immunoglobulint tartalmazó B-sejt receptorral
- **funkció:** antigén felismerés, antigén bemutatás, ellenanyagtermelés
- aktiválás során **plazmasejtté** (ellenanyagtermelés) vagy **memóriasejtté** differenciálódnak

B-sejt aktiváció: antigén, makrofággal vagy T-limfocitával való kölcsönhatás, limfokinek, citokinek által

- **T-függő:** B-sejtek által felismert antigének java része nem képes a B-sejtek kellő aktiválására, **Th-sejtek** segítsége szükséges az aktivációjukhoz, aktiváció **peptid által**
- **T-független:** B-sejt aktiváció MHCII és Th-sejtek nélkül, **poliklonális aktiváció poliszacharid által**, de gyenge memória alakul ki

T-independes 1 (TI-1): az antigén különböző részei a BCR-hez és más sejtfelszíni receptorokhoz (pl. LPS-kötő receptor /CD14) **egyidejűleg** kötődnek

T-independens 2(TI-2): sűrűn elhelyezkedő, ismétlődő, azonos epitópok (pl. szénhidrát komponensek a mikroorganizmusok falában) **BCR keresztkötések**et hoznak létre

B-sejt receptor (BCR): sejtfelszínen kifejeződő **immunglobulin (IgD és monomer IgM)** felelős az **antigének felismeréséért**, a B-sejt aktiváció beindításáért, a plazmasejtek által termelt immunglobulin közvetíti a B-sejtes immunválaszt

- oldott vagy sejtasszociált antigének felismerése, proteinek, poliszacharidok, nukleinsavak, bizonyos lipidek, kisméretű molekulák (haptének)

Immunoglobulinok szerkezete és funkciói

Definíció: A plazma sejtek által immunogén válaszreakció során termelt glükoprotein molekulák, melyek ellenanyagként funkcionálnak.

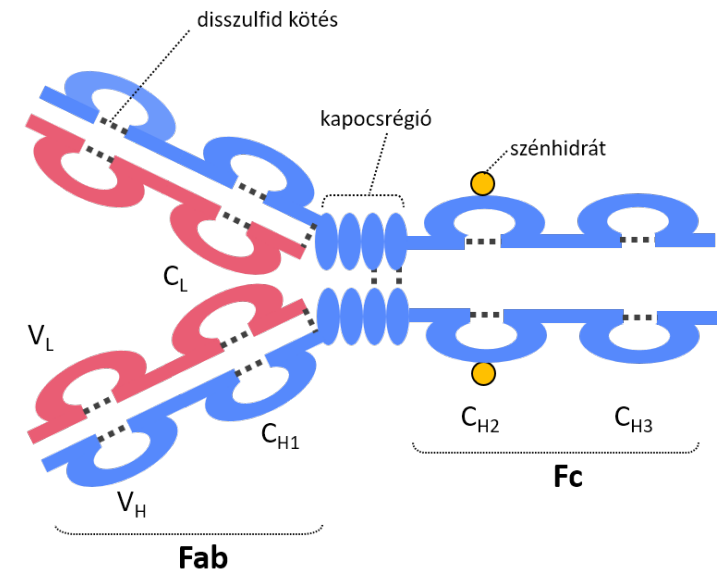
Felismerés és eltakarító funkciók:

- membrán kötött, antigén kötő receptor: B-sejtek érzékelik az antigént a környezetükben
- szolubilis ellenanyag: neutralizáció, opszonizáció, komplement fixálás, különböző sejtekhez történő kötés (fagociták)

Szerkezet:

a 2 **könnyű (L)** és a 2 **nehéz (H)** polipeptidláncokat diszulfid-hidak és nem kovalens kötések tartják össze

- N-terminális domének: L- és a H-láncok **variábilis (V)** szekvenciái: **antigénkötő hely (Fab)**
- H-láncokat összekapcsoló diszulfid-hidak környezete (**kapocsrégió**)
- **konstans (C)** szekvenciákat tartalmazó C-terminális domének (**Fc-régió**): az **effektor funkciók aktiválása**

humán Ig nehézláncok osztálya:

IgG: monomer, szérumban immunoglobulin, komplement fixálás

IgM: pentamer, komplement fixálás, monomer B-sejt felszíni antigén receptor

IgA: monomer, szekretált Ig (nyálkahártya immunitás)

IgD: monomer, B-sejt antigén receptor

IgE: monomer, allergiás reakciók, parazita fertőzések

humán Ig könnyűlánc típusok:

Kappa (κ), Lambda (λ): Lambda 1 (λ_1), Lambda 2 (λ_2), Lambda 3 (λ_3), Lambda 4 (λ_4)

Izotípus: a nehézlánc osztályait, alosztályait és a könnyűlánc típusait és altípusait határozza meg

Allotípus: az Ig gének allélikus formái határozzák meg

Idiotípus: az egyedi antitest molekulák variábilis régióját határozza meg, egyedi specifitásért felelős

MHCI és MHCII szerkezet

Az MHC molekulák a **Fő hisztokompatibilitási komplex (Major Histocompatibility Complex, HLA Humán leukocita antigén)** kromoszóma régió termékei

3 típusú molekulát kódolhat az MHC

- **I. osztály:** MHC I. típusút minden **maggal rendelkező sejt** expresszálja (vvt-k felszínén nincs)
- **II. osztály:** MHC II. elsősorban **APC felszínén**
- **III. osztály:** nem klasszikus MHC molekulák, transzporter fehérjék, komplementrendszer fehérjéi

MHC I. molekulák struktúrája: endoplazmatikus retikulumban (ER) szintetizálódik két polipeptidláncból felépülő heterodimer: egy hosszú α -lánc (α -1, α -2, α -3) és egy rövidebb β -lánc (β 2 mikroglobulin:), 4 régió: **citoplazmatikus régió:** foszforilációs helyek, citoskeletonhoz kötődő domén, **transzmembrán régió** (hidrofób aminosavak), **konzervált α -3 domén (CD8 molekulához kapcsolódás)**, polimorfikus **peptid kötő régió** (α -1, α -2, domének), β 2 mikroglobulin-stabilizáció

- **peptid kötő régió (α -1, α -2 domén):** hipervariábilis régiók, leginkább polimorfikus helyek: két antiparallel α -hélixből és 8 hajlatból álló β -lemezekkel határolt árok, **8-10 aminosavas** peptidek befogadása

MHC II. molekulák struktúrája: szintetizálódás ER-ben két polipeptidlánc: α -lánc és egy kb. azonos hosszúságú β -lánc, 4 régió: **citoplazmatikus régió:** foszforilációs helyek, a citoskeletonhoz kötődő domének, **transzmembrán régió:** hidrofób aminosavak, **konzervált α 2 és β 2 domének: CD4 molekulákkal kapcsolódás**, polimorfikus **peptidkötő régió:** α 1 és β 1 domének

- **peptid kötő régió (α -1, β -1 domén):** hipervariábilis régiók, leginkább polimorfikus helyek: két antiparallel α -hélixből és 8 hajlatból álló β -lemezekkel határolt mindkét végén nyitott árok, **13-25 aminosavas** peptidek befogadása

Antigén prezentálás

Az **antigén feldolgozás** az APC-k azon tulajdonsága mely során az antigén fehérjéket peptidekké alakítják majd kapcsolják MHC molekulákhoz.

Az **antigén prezentálás** az a folyamat amely során a feldolgozott antigén peptidek az MHC molekulákkal kapcsolódva a T-sejtek számára „bemutatásra” kerülnek.

MHC I útvonal lépései: a citoplazmatikus fehérjék szintézise, feldolgozása és bemutatása ugyanabban a sejtben megy végbe

- **endogén fehérjeantigének szintézise**, majd ubiquitinált fehérjék **lebontása** (8-10 aminosav) a citoplazmában **proteaszóma** enzimkomplex által
- a peptidek szállítása az **ER-be** a **TAP** (Transporter associated with antigen presentation) segítségével
- ER-ben szintetizálódó MHC-I α -lánc a kalnexin dajkafehérjével és a $\beta 2m$ -nal a peptidek megkötésére alkalmas konformációban van
- az **MHC-I-molekulák peptiddel való kötődése az ER-ben** (calreticulin, Erp57, tapasin segítségével)
- peptidet kötött MHC-I-fehérjék a **Golgi-rendszeren át** a sejtfelszínre kerülnek
- prezentálás a **CD8+ T-limfociták** számára

MHC II útvonal lépései: MHC-II-fehérjék kifejeződése korlátozott, az exogén antigén-prezentációs út csak a **hivatásos APC-kben működik!**

- az **exogén fehérjék felvétele és feldolgozása** (proteázok által) az **endo- és lizoszomális rendszerben**
- az ER-ben szintetizálódó MHC-II-molekula **peptidkötő helyének védelme** és a vezikuláris rendszerbe való irányítása az **invariáns lánc/CLIP** segítségével
- az MHC-II-molekulák peptiddel való feltöltése az **endo- és lizoszóma környezetben** (HLA-DM, HLA-DO fehérjék)
- az MHC-II-peptidkomplexek sejtfelszínre szállítása
- prezentálás a **CD4+ Th** sejtek számára

A T-sejtek érése

A T-limfociták előalakjai, progenitor sejtjei a **magzati májból**, később a felnőtt **csontvelőből** származnak.

A **fejlődő T-sejtek** a **timociták**: **nincs TCR, CD4 ill. CD8** koreceptor molekulákat nem fejeznek ki, a csontvelőből a vérárammal a tímuszba kerülnek, majd a **kéregállományba**:

- a T-sejtek érését a **tímusz epitelsejtjei, makrofágok és dendritikus sejtek** (MHC-I és MHC-II-t expresszálnak) biztosítják
- a timociták először a TCR $\gamma\delta$ - vagy $\alpha\beta$ -molekulát, CD4 és CD8 koreceptort fejeznek ki
- a timociták saját peptiddel kapcsolódhatnak, **szelekció** az antigén (MHC-peptid) felismerés alapján:

1. pozitív szelekció: biztosítja az érett T-sejtek saját MHC felismerését

- ha a timociták receptora nem kapcsolódik az antigén-MHC komplexhez: apoptózis
- azok a sejtek maradnak életben, amelyek a saját MHC-t felismerik

2. negatív szelekció: a saját antigéneket felismerő sejtek elpusztulnak

- azok a fejlődő T-sejtek, amelyek nagy affinitással kötődnek a saját antigén-MHC-komplekszéhez: apoptózis
- azok a sejtek maradnak életben, amelyek a saját peptid-MHC molekulákhoz kis affinitással kötődnek

- a túlélő $\alpha\beta$ T-sejtek egyszeresen pozitív: vagy **CD4 pozitív** vagy **CD8 pozitív** sejtekké fejlődnek
- az érés végső fázisa: a sejtek a tímusz velőállományába (medulla) migrálnak, onnan a perifériára kerülnek

Allergia

Túlérzékenységi reakció: nem megfelelően szabályozott immunválaszok, amelyek saját szövetek, nem patogén mikroorganizmusok vagy ártalmatlan környezeti antigének ellen irányulnak.

Allergén: olyan ártalmatlan, nem invazív antigének, amelyek az immunrendszer robbanásszerűen lezajló, azonnali túlérzékenységi reakcióját váltják ki

Multifaktoriális kórkép: kialakulását befolyásolja az egyén genetikai háttere, immunrendszerének állapota és a környezeti tényezők

I-es típusú túlérzékenységi reakció: az antigénnel/allergénnel való ismételt találkozás után azonnal bekövetkezik

- **az allergén prezentációja:** APC-k a CD4⁺ T-sejteknek - aktiváció, Th2-sejteké differenciálódás
- **Th-sejtek:** indukálják a **B-sejtek IgE-termelő plazmasejtté** való alakulását
- **Szenzibilizáció:** Az allergénspecifikus IgE a szervezet szöveteiben jelen lévő **hízósejtek** és a **bazofil granulociták nagy affinitású IgE-kötő FcεRI**-éhez kötődik
- **2. allergénexpozíció** során az allergén keresztköti ezeket a receptorokat, ami a hízósejtek aktiválását és degranulációját eredményezi

megnyilvánulási formái:

- **lokalizált anafilaxis:** allergén bejutásának helyszínén, célszövetre/szervre korlátozódik
- **szisztémás anafilaxiás reakció:** az allergén a vérkeringésbe kerül, **sokkos állapot alakul ki** a hirtelen mennyiségben felszabaduló **TNFα** hatására

Asztma: légutak krónikus gyulladós betegsége, bronchus simaizomzatának túlzott érzékenysége, légutak beszűkülése, magas IgE szint, extrinsic asztma-gyermekkorban, intrinsic asztma-felnőttkorban

Atopiás dermatítisz, ekcéma: gyakori, erős viszketéssel járó bőrbetegség, magas IgE-szint, IL-4, IL-5, IL-6 és IL-13 termelő Th2-sejtek szerepe, vakarás - a keratinociták: újabb gyulladási citokineket termelnek